

ЕКСПЕРТНА КОМИСИЯ

Дом на европейската история

Концепция за изграждане на Дом на европейската история

Ръкописът е завършен през октомври 2008 г.

Публикувано в Брюксел, Белгия

Съдържание

Предисловие.....	5
Концепция и оформление на музейната експозиция.....	7
Основни теми на постоянната изложба.....	11
Корените и развитието на Европа до края на 19 век.....	11
Европа на световните войни.....	15
Европа след Втората световна война.....	19
Въпроси към бъдеща Европа.....	27
Заключение.....	27
Членове на експертната комисия.....	29

Членове на експертната комисия на учредителното събрание на комисията с председателя на Европейския парламент Ханс-Герт Пьотеринг и генералния секретар на Европейския парламент Harald Rømer. От ляво на дясно: Giorgio Cracco, António Reis, Mária Schmidt, Włodzimierz Borodziej, Hans Walter Hütter, Marie-Hélène Joly, Matti Klinge, Michel Dumoulin. На снимката липсва Ronald de Leeuw.

„Бих искал да дам идея за създаване на едно място на възпоменание и на бъдещето, където концепцията за европейската идея може да бъде доразвита. Бих желал да предложа изграждането на „Дом на европейската история“. Това [...] трябва да е [...] място, където нашите спомени за европейската история и за процеса на европейско обединение, заедно служат и едновременно с това са отворени за по-нататъшното оформяне на европейската идентичност от всички настоящи и бъдещи граждани на Европейския съюз.“

*проф. д-р Ханс-Герт Пьотеринг,
председател на Европейския парламент,
член на Европейския парламент
13 февруари 2007*

Предисловие

1. „Бих искал да дам идея за създаване на едно място на възпоменание и на бъдещето, където концепцията за европейската идея може да бъде доразвита. Бих желал да предложа изграждането на „Дом на европейската история“. Това [...] трябва да е [...] място, където нашите спомени за европейската история и за процеса на европейско обединение, заедно служат и едновременно с това са отворени за по-нататъшното оформяне на европейската идентичност от всички настоящи и бъдещи граждани на Европейския съюз.“ С тези думи председателят на Европейския парламент, проф. д-р Ханс-Герт Пьотеринг, инициира изграждането на „Дом на европейската история“ в програмното си слово на 13 февруари 2007 г.
2. След изчерпателна дискусия Бюрото на Европейския парламент единодушно приветства тази инициатива и назначава експертна комисия, която да разработи концепция за Дом на европейската история. Тази комисия беше съставена от девет члена – историци и специалисти по музейно дело – от различни европейски страни. След поредица от заседания в Брюксел, комисията представи настоящата концепция, която беше приета с консенсус на 15 септември 2008 г.
3. В своята концепция членовете на експертната комисия подчертават, че една от основните задачи на Дома на европейската история е да задълбочи знанията на европейците от всички поколения за тяхната собствена история и по този начин да допринесе за по-доброто разбиране на сегашното и бъдещото развитие на Европа. Домът на европейската история трябва да бъде място, където европейската идея оживява.
4. За да могат да бъдат разбрани най-новата история и настоящето, необходимо е да бъдат представени основните насоки в европейската история. Възникването и развитието на европейските институции през втората половина на 20 век трябва да бъдат показани на фона на историческите събития и техните последици. Експозицията трябва да онагледява както многообразието на европейската история, така и общите корени.
5. Идеята и готовността за доброволно обединение в наднационални институции на европейско равнище оставят траен отпечатък върху най-новата история на континента. Преодоляването до голяма степен на националистичните течения, диктатурата и войната, съчетани с волята на европейските народи след 50-те години на миналия век да живеят заедно в мир и свобода, в наднационален граждански съюз, трябва да бъдат основните послания на Дома на европейската история. Експозициите трябва да показват, че Европа, обединена от общи ценности, може да живее в мир в един свят на прогреса. Домът на европейската история трябва да подтиква към все по-голямо гражданско участие в процесите на вземане на политически решение в обединена Европа.
6. Една от задачите на Европейския съюз е да допринесе за подобряването на знанията и разпространяването на културата и историята на европейските народи (член 151 на Договора за ЕО).

Концепция и оформление на музейната експозиция

7. Домът на европейската история трябва да бъде модерен изложбен, документален и информационен център. В него трябва да има постоянна изложба на европейската история на обща площ от около 4 000 кв. м., както и пространство за организиране на временни изложби. Освен това се предлага и създаването на информационен център към него, в който посетителите да могат да получат по-подробна информация за миналото и настоящето на Европа. Всичко това ще бъде допълвано от различни прояви и публикации.
8. Успехът на Дома на европейската история зависи от различни фактори, които трябва да бъдат внимателно съчетани:
9. На първо място това са академичната независимост и обективното представяне на историята. Експертната комисия е категорична, че работата на Дома на европейската история трябва да се основава на научно доказани факти и методи. Точното представяне на историческите факти е задължително условие за приемането на Дома на европейската история както от страна на специалистите, така и от страна на обикновените посетители. Необходимо е безпристрастно представяне на историческите факти и процеси от различни гледни точки, за да могат посетителите да си изработят свое собствено мнение и да бъдат подтикнати към обсъждане на представените въпроси. Тази безпристрастност би могла да бъде гарантирана от академичен консултативен съвет, съставен от известни историци и специалисти в областта на музейното дело, който да следи работата на Дома на европейската история.
10. Освен това институционалната независимост на органа, отговорен за управлението на Дома на европейската история, е важно условие за успеха и доверието в това начинание.
11. Домът е замислен най-вече като мост между академичните среди и широката общественост. Неговото създаване и работата му трябва да се основават на последните достижения в областта на музейното дело. Трябва да бъдат развити и въведени широк спектър от образователни музейни услуги, предназначени за разнородна аудитория. Макар че академичният подход е от голямо значение за неговата работа, Домът на европейската история няма да се занимава със специализирани научни изследвания в тесния смисъл на това понятие.
12. Въпреки това експертната комисия призовава Домът на европейската история да отдели място за срещи на млади учени, които изследват различни аспекти на европейската история. Това място за срещи не само ще вдъхне живот на Дома на европейската история като цяло, но и ще направи възможно установяването на тесни връзки между Дома и млади таланти от цяла Европа.
13. Домът на европейската история е предназначен за европейци от всички части на континента, от всички възрастови групи и професионални поприща. Тази широка целева група изисква историческите факти и събития да бъдат представяни по начин, който да не предполага специални познания от страна на аудиторията. Неговата целева аудитория трябва да са преди всичко проявяващите интерес неспециалисти.
14. Едно хронологично ориентирано представяне на събитията ще помогне на очакваната целева група да разбере историческите събития и процеси. Хронологично ориентираното представяне, придружено от необходимите

ретроспективи и по-широки обзори ще улесни посетителите при подреждането на съответните събития и процеси в пространството и времето. По този начин ще се създаде историческа рамка за експонатите, текстовете и мултимедийните средства, които музеят ще използва за представяне на историята.

15. По същия начин, всеки аспект от дейността на Дома на европейската история следва да бъде пригоден към нуждите на посетителите. Така например текстовете на експозицията и аудиовизуалните материали трябва да бъдат предлагани на различни езици. Образователният подход и структурата на експозицията трябва да отчитат специфичните демографски процеси във всички европейски страни. Целенасоченото ориентиране на експозицията към нуждите на посетителите и редовната проверка на спазването на този основополагащ принцип под формата на текущи оценки също трябва да бъде в основата на дейността на Дома на европейската история.
16. Освен това Домът на европейската история трябва да организира и временни и пътуващи изложби. Пътуващите изложби ще бъдат средство за достигане до хората във всички части на Европа и извън нейните предели.
17. Освен самите изложби, организирането на прояви по важни за Европа въпроси и издаването на собствени публикации също могат да допринесат за увеличаване на популярността на Дома на европейската история. Един модерен музей на 21 век трябва да има и своя интернет страница, предлагаща широк кръг от услуги.
18. От съществено значение е и изграждането на собствена колекция, която да може да бъде използвана при подготовката на визуално атрактивни постоянни, временни и пътуващи изложби. Същевременно една собствена колекция би могла да способства за интегрирането и осигуряването на статута на Дома на европейската история в международната мрежа за обмен. При изграждането на колекцията ударението трябва да пада върху специфично европейските аспекти на историята. Следва да се избягва дублирането на вече съществуващи национални колекции.
19. Централното местоположение на Дома на европейската история също ще бъде от ключово значение за неговия успех. Той трябва да стане част от маршрута на посетителите на европейските институции. Включването на Дома на европейската история в програмата за посетители на европейските институции е не по-малко важно от интегрирането му в европейската музейна мрежа.
20. От определящо значение за дейността и успеха на Дома на европейската история е неговото постоянно финансиране. Средства ще бъдат необходими не само за проектирането и изграждането на музея, но и за неговата дейност в дългосрочен план. След откриването, поддържането на Дома на европейската история във вид, привлекателен за посетителите, също ще изисква разходи. Непрекъснатото развитие на изложбите и инфраструктурата на музея също са от съществено значение за приемането на Дома на европейската история в дългосрочен план.
21. Тъй като целта на Дома на европейската история е да служи на политическото образование на всички хора, експертната комисия призовава входът в Дома на европейската история да бъде свободен.
22. Акцентът на постоянната изложба на Дома на европейската история, която ще бъде основната част на новия музей и ще заема площ от до 4 000 кв. м, трябва да пада върху европейската история от Първата световна война до наши дни. По-малки, ретроспективни изложби, представящи корените на континента и периоди

от средновековната и най-новата история, ще са необходими за по-доброто разбиране на настоящето и бъдещето. Връзката с настоящето е от особено значение за успеха на новия музей, тъй като тя ще определя както актуалността на експонатите, така и значението им във всекидневния живот на посетителите. Освен това връзката с настоящето ще даде възможност за бързо реагиране на важни, свързани с Европа политически, социални, икономически и културни промени и събития и техните последици.

23. Постоянната изложба не трябва да бъде механичен сбор от историите на отделните европейски държави и региони, а да представя преди всичко общоевропейски явления. В тази връзка особено внимание трябва да бъде отделено на ерата на мира, настъпила в Европа след Втората световна война. При това трябва да се има предвид, че многообразието е отличителната черта на Европа. Това разнообразие и начинът, по който различни по своя характер периоди се припокриват, поставят големи предизвикателства при проектирането на музея и подреждането на отделните изложби. Същевременно тези аспекти ще предоставят на различните посетители база за сравнение. Предвид очакваната разнообразна публика, вграждането на биографични елементи ще улесни навлизането в различните теми и процеси, представени в изложбата. От друга страна разказите за живота на известни европейци, редом с тези на обикновени жители на континента, ще направят посетителите по-съпричастни към събитията от разглежданите периоди. Жизненият опит трябва да играе важна роля в експозицията.
24. Атрактивността на постоянната изложба ще зависи до голяма степен от подбора на експонатите, чието излъчване трябва да направи посетителите не само интелектуално, но и емоционално съпричастни към разглежданите исторически въпроси. Значението на експонатите обаче ще остане скрито за посетителите, ако те бъдат извадени от контекст. Ето защо целевото използването на аудиовизуални средства е задължително. Изложбите, представящи най-новата история, трябва да използват документални филмови материали и звукозаписи, както като оригинални източници, така и като образователни средства. Използването на модерни аудиовизуални средства ще съживи атмосферата на изложбата и ще я направи по-достъпна, особено за по-младите поколения. Разказвателният подход е най-подходящият начин за предизвикване както на интелектуален, така и на емоционален отговор на темите, разглеждани на постоянната експозиция.
25. И накрая трябва да се подчертае, че редовното осъвременяване на постоянната изложба може да допринесе за приемането и атрактивността на Дома на европейската история в средносрочен и дългосрочен план.
26. Предвид големите предизвикателства пред проектантския екип, възможното откриване на Дома на европейската история през лятото на 2014 г. изглежда амбициозна цел, която обаче би могла да бъде постигната при ефективно сътрудничество между всички заинтересовани страни.

Основни теми на постоянната изложба

Корените и развитието на Европа до края на 19 век

27. Форми на по-висока култура, която вече би могла да бъде описана като „европейска“, възникват в рамките на търговията в райони в близост до източното Средиземноморие и Черно море, които предлагат по-благоприятни условия за развитие на корабоплаването и формирането на малки държави в сравнение с поречието на Нил, Ефрат и Тигър, където се образуват големи аграрни държави.
28. Явлението колонизация показва значението на една от най-важните движещи сили на европейската история: преселническите вълни, причинени от пренаселеност. Преселенията водят до изследване на непознати части от света и до развитие на силна военна култура с цел окупиране и поддържане на колонии. Градовете, съответно градовете-държави в Егейско море, например, се разширяват чрез многобройни колонии в Средиземноморието и района на Черно море.
29. Явлението миграция и колонизация се повтаря често в европейската история под формата или на военни офанзивни или на масивни колонизационни вълни. Преселенията вътре в самата Европа са не по-малко важни от колонизацията на други континенти.
30. Богатствата на Индия и Китай и пътищата, водещи към тях, винаги са привличали интереса на европейците: от времето на Александър Македонски, през Римската империя няколко века по-късно, при кръстоносните походи след 1000 г. и при изграждането на колониалните империи предимно на Франция, Англия, Португалия и Холандия от 16 век, които отчасти продължават да съществуват до седемдесетте години. Колониалните владения на Испания и Португалия първоначално са съсредоточени в Америка, а Руската империя се разпростира в Сибир и Средна Азия.
31. От началото на 5 в. пр.н.е. гръцко-римският свят развива форма на висока култура, която е в основата на философското, литературното, законодателното и държавническото развитие на съвременната европейска култура, и която се възражда многократно в поредица от „ренесанси“. Гръцко-римската епоха просъществува 1000 години. Основните ѝ езици – гръцкият и латинският, формират граматичната, лексикалната и семантичната основа на почти всички други европейски езици.
32. През 16 век „Ренесансът“ на античността и едно ново средство за разпространение на знания – книгата, довеждат до забележителна ре-латинизация на френския и други романски езици, докато едно огромно богатство от нови думи въвежда латинската култура в германските, финските и славянските езици. „Изчистеният“ латински запазва ключовата си роля в училищата и университетите в цяла Европа и в католическата църква до 20 век. Той оказва голямо влияние, най-вече от семантична и терминологична гледна точка върху писмената форма на всички народни езици. По-късно и особено през 18 век универсалната роля на латинския се възражда във френския език, като същевременно оказва голямо лексикално влияние и върху немския, руския, шведския и други езици. След края на 20 век позициите на гръцкия и латинския се засилват отново благодарение на биологическите изследвания и

технологическото развитие, чиито термини почти винаги имат гръцки или латински корени.

33. С участието си във формирането на управляващите елити, системата от училища и университети играе важна роля за културното единство на Европа, което датира от Средновековието, или 12-13 век. Тази система се основава на изкуството да се мисли и пише на латински и способността да се води аргументиран спор и да се критикува. Християнските догми също често стават обект на понякога доста ожесточени спорове. След 17 век, с появата на академиите, мисълта и писменото слово постепенно се освобождават от контрола на Църквата, но въпреки това различни форми на морална и политическа цензура продължават да се прилагат в редица страни.
34. Азиатските влияния се усещат преди всичко в религиозната област. След 4 век от н.е. Християнската религия се изгражда като съчетание от еврейски (семитски) традиции и църковна организация. Още преди 1000 г. тази църква се разделя на гръцки клон, който първоначално обхваща Константинопол и гръцко-римската империя, а по-късно по-специално Русия, и латински (папски) клон, който се ръководи от Рим и в който се говори и преди всичко пише на латински. Поредицата азиатски нашествия засягат преди всичко източната част на континента. Те достигат своята връхна точка през 14 и 15 век с покоряването на Русия и капитулацията на Константинопол пред турците през 1453 г. Продължителният период на турско господство на Балканите и в района на Черно море оказва голямо влияние върху европейската история, първо върху Австрия и Русия, а по-късно и върху Франция и Великобритания в постоянния им стремеж да установят своето влияние в Близкия изток и Индия. Етническите и религиозните войни на Балканския полуостров продължават до наши дни.
35. През 4 век започва постепенният упадък на Западната Римска империя. Чувството за единство частично продължава да живее в Римокатолическата църква и около 800 г. води до възникването на нова империя с европейско измерение, управлявана от Карл Велики, при това въз основа на принципа на политическо единство, което продължава да съществува официално до 1806 г.
36. През средните векове църквата и държавата дълго време се развиват паралелно, като едновременно с това възникват военни, обществени и образователни системи, които се структурират предимно около различни форми на облагане с данъци. Манастирите започват да играят важна обществена и културна роля. Заедно с разделението на епархии, ленни владения, княжества и графства, в Европа възникват независими укрепени градове, които често формират съюзи, особено в Италия, Нидерландия и Германия, където най-важният такъв съюз е Ханзата.
37. Западното Християнство се разширява постепенно на север и на изток. Използването на латиницата показва, че в религиозно, културно и политическо отношение Полша, Унгария, Хърватска, балтийските държави, както и Швеция/Финландия принадлежат към Запада, докато Русия, Сърбия, България и Гърция и, в един по-ранен период, Румъния, които запазват гръцката азбука предимно в славянската ѝ форма - кирилицата, са свързани с гръцкото православно Християнство.
38. Повече от 1000 средновековни катедрали (епископални църкви), по-голямата част от които са запазени навсякъде в Западна Европа, свидетелстват за значението и за обществената и икономическа мощ на Църквата, както и за едно извънредно

високо ниво на познанията в областта на архитектурата и строителството, изящните изкуства и музиката в периода между 1000 и 1500 г. от н.е. Следва период на изграждане на замъци-резиденции, като Версай във Франция и Петерхоф в Русия, и на градове, опасани от крепостни стени.

39. Дълго време разделянето на хората на политически и социални съсловия, на духовници, аристократи, граждани и селяни и слуги, се счита за израз на естествен, създаден от Бога ред. Подобни култури възникват във всички части на Европа, като се основават на начина на живот или на начина на мислене на аристокрацията, буржоазията и селячеството, а по-късно на индустриалните работници, държавните служители и т.н. Това намира отражение в начина на обличане и хранене и в интереса и вкусовете в областта на музиката и другите изкуства.
40. През 16 век западното християнство се разделя на католическа църква и протестантски вероизповедания, като например тези, инспирирани от калвинизма, които формират групи или независими църкви във Франция, Нидерландия, Швейцария и Шотландия. Лутерански движения стават официални църкви в редица германски държави, в Дания, (/Норвегия, Исландия) и Швеция (/Финландия) и в днешна Естония и Латвия. По крайбрежието на Балтийско море също настъпва разделение: народите от северното германско крайбрежие, датското, шведското, финландското, естонското и латвийското крайбрежие стават лутерани, тези от руското крайбрежие стават предимно православни, а тези по полското и литовското крайбрежие, католици. Лутеранското реформаторско движение съвпада и черпи сили от формирането на централизирани държави, които конфискуват по-голямата част от богатствата на католическата църква, за да ги използват за изграждане на държавата. Това явление се повтаря и в католическа Германия, Франция и Италия по време на революционната, наполеонова епоха около 1800 г.
41. Различните протестантски учения са обединени от своя интерес към еврейската традиция, така, както е представена в Стария завет. През 16 и 17 век протестанти превеждат Библията на почти всички европейски езици, като в повечето случаи тя формира основата на официалния език в съответните езикови области. По този начин гръцката и латинската граматика и стил оказват дълбоко влияние върху новите книжовни езици. Появата на последните е тясно свързана с „ренесанса“ на литературата и философията и с политическите идеи на древна Гърция и древен Рим, които бързо се разпространяват сред европейските елити благодарение на появата на печатната книга и на пазара на книги.
42. В културата на различните европейски страни доминират различни класи. Така например испанската, френската и полската култура до голяма степен все още отразяват идеалите на аристокрацията, докато в Нидерландия, Англия, Шотландия и Дания културата е по-тясно свързана с начина на живот на градската буржоазия. Държавното устройство на Прусия и Русия се основава предимно на ефективната модерна военна организация.
43. Бързото развитие на знанието след 17 век, както и политическата и социалната философия на Просвещението през 18 век води до възникването на нови концепции за човека и гражданина, основани на ценностите на критичната мисъл и на свободата на изразяване на мнение и на съвестта и води до премахването на привилегиите на духовенството, аристокрацията, майсторите занаятчии, на градовете и т.н. Тя намира своя израз в декларации за човешките и гражданските

права, които рязко контрастират с религиозната доктрина за подчинението на човека на Божията воля. Този процес започва с насилие и с поредица от революции, първата от които е във Франция през 1789 г., и се разпростира в цяла Европа чрез революционни или еволюционни процеси в продължение на повече от един век. Бавно и постепенно се появяват нови закони, които установяват равенство при наследяване (заменящо принципа на първородството) правото на достъп до обществена служба, независимо от произхода, и правото на глас и на участие в общински и парламентарни избори. Първите избори, основаващи се на всеобщо избиращо право, се провеждат в революционна Франция. Първите парламентарни избори, в които жените също имат право да избират и да бъдат избирани, се провеждат през 1907 г. във Велико Княжество Финландия.

44. Съперничеството между държави, нации и вероизповедания е една от характерните черти на Средновековието като цяло, но то придобива огромна разрушителна сила по време на големите войни през 16 век. Трийсетгодишната война в Германия през 17 век, войните между Франция, Нидерландия и Англия, войните, водени от Швеция и Полша срещу Русия и помежду им, войните на Австро-Унгария срещу Турция, войните на Испания в Италия и постоянните конфликти между Дания и Швеция, Русия и Турция и Франция и Великобритания, определят европейската история в продължение на векове. След 18 век се водят и битки за надмощие в колониите в Индия и Индокитай, Америка и други части на света.
45. Още през 1648 г. във връзка с Вестфалския мирен договор възникват модерни форми на преговори между държавите, които отбелязват началото на съвременната дипломатия. Преговорите на Виенския конгрес през 1814-1815 г. след Наполеоновите войни отбелязват важен етап от развитието на европейската политическа система и, въпреки няколко неуспешни революции и кратки войни, гарантират един продължителен мирен период на икономическо, обществено и културно развитие. Това е период, през който се осъзнава значението на основното образование и се слага край на масовата неграмотност, през който се появяват културните институти и обществените музеи, през който музиката започва да играе важна роля, през който започват да се строят европейските железници и да се използва силата на парата в промишлеността и транспорта, както отвъд Атлантическия океан, така и в сибирската част на Азия, и през който се слагат основите на електрохимическата промишленост.
46. Париж, Лондон, Берлин, Санкт Петербург, Виена и всички останали столици привличат по време на индустриалната революция огромен брой емигранти и строят широки булеварди, трамвайни линии, отоплителни системи и паркове. Защитните стени около градовете се разрушават. В градовете и в провинцията има много нищета. По-късно се правят усилия за изграждане на системи за социално осигуряване. След втората половина на 19 век, растящият натиск на работниците намира израз в създаването на първите професионални съюзи. Но и самите предприемачи се стремят към по-ефективни модерни производствени методи, които предполагат по-високо квалифицирана и по-здрава работна ръка, т.е. към преминаване от екстензивно към интензивно производство.
47. Икономическото развитие на Европа отчасти се дължи на предимствата, свързани с колониалните владения в Африка и Азия. Това са времена на остро съперничество, особено между Франция и Великобритания, Великобритания и Русия и Германия и Австро-Унгария. Първата световна война (1914-1918 г.) е

преди всичко една разрушителна европейска война, най-голямата след времето на Наполеон, и води до огромни загуби на човешки живот.

48. Принципът на нацията доминира от 19 век насам. От една страна този век минава под знака на възхода на интернационализма и космополитизма, а от друга под знака на националния начин на мислене. През този век се появява литература на езици, смятани дотогава за диалекти. Деветнадесети век е период на либерална и национална еманципация, като за развитието на двата процеса допринасят модерната преса, появата на политическите партии и участието в обществения живот чрез граждански съюзи и обединения.
49. Великобритания служи за пример и модел на модерните времена в Европа. Обединеното кралство се превръща в модерно индустриално общество много преди другите велики сили. Богатата на традиции парламентарна система доказва многократно своята издръжливост. Благодарение на нея конфликтите могат да бъдат разрешавани по мирен път и гражданските и човешки права могат да се разширяват по еволюционен път. Лондонското сити се превръща в световен финансов център; британските военноморски сили се считат за непобедими, управлението на британските колонии се сочи за пример, а по своя начин на живот английското джентри се счита за превъзхождащо останалите благородници в Европа. Кралица Виктория, която управлява от 1837 г. до 1901 г. е символ на разцвета на Великобритания през 19 век.
50. Идеята за общ и траен мир се обсъжда още от началото на 19 век. Организации като Червения кръст и интелектуалци като великия френски писател Виктор Юго играят водеща роля в тази област. Възникват организации, които разпространяват и развиват идеите за мир. През 1899 г., по инициатива на младия руски цар Николай II и благодарение на дарение, направено от американския милионер Андрю Карнеги, в Хага се създава Международен съд, който придобива официален статут през 1907 г. През 1920 г. се създава Обществото на народите, което е предшественик на ООН, но много по-европейско по своя характер.

Европа на световните войни

51. 1917 е преломна година за Европа. След болшевишкия преврат в Русия на изток се появява не само една нова диктатура, но и един алтернативен социален модел. Утопията на социалното равенство си спечелва много последователи в много страни. Конфликтът между Изтока и Запада, който по своята същност е борба между комунистическата диктатура и свободното демократично общество, започва. В самата Русия в годините след като болшевиките завземат властта, комунистическите войски потушават движенията за независимост на не-руските народи. След 1920 г. обещанията за прогрес и справедливост са свързани с интересите на Съветска Русия като велика сила, на която всички останали държави гледат като на заплаха. В нито една европейска страна комунизмът не се установява по мирен и демократичен път. Ерата на тоталитарните идеологии завършва едва след разпадането на СССР през 1991 г.
52. С примирието, сключено на 11 ноември 1918 г. завършва най-кървавата война в историята на човечеството, в която загиват повече от 10 милиона души. Военните действия наточват до краен предел всички народи, които участват във войната. Войната слага край на три династии: Хабсбург, Хоенцолерн и Романов. Картата на Европа е напълно преначертана. По това време бързо става ясно, че участието

в Първата световна война е отслабило позициите на европейските велики сили. Борбите за независимост в колониите се засилват.

53. Версайският мирен договор от 28 юни 1919 г. и другите договори от Версайската система от договори, подписани в различни парижки предградия, са силно повлияни от президента на Съединените щати Уудроу Уилсън. Правото на самоопределение става ръководен принцип на новия европейски ред. От руините на разпадналите се три империи изникват национални държави, които като правило са парламентарни демокрации. Хартата на Обществото на народите съставлява част от Версайския договор. Обществото на народите обединява „цивилизованите нации“, според тогавашната терминология. Основната му цел е предотвратяване на бъдещи войни. Нито германският райх нито болшевишка Русия са сред основателите на Обществото на народите. Те обаче се присъединяват по-късно, докато Съединените щати остават настрана до формалния му край през 1946 г. Принципът, на който се основава Обществото на народите – установяване на система на колективна сигурност, не оправдава очакванията.
54. Етническото разнообразие в новосъздадените държави в Централна и Източна Европа продължава да създава проблеми, тъй като мечтата за етнически чиста нация-държава продължава да оказва силно влияние върху управляващите елити във всички страни и в много случаи върху групите от населението, съставляващи етническо мнозинство. Договорът за малцинствата, подписан с Полша на 28 юни 1919 г., е пряк отговор на етническото многообразие в Полша. На националните малцинства се предоставя специална закрила, която се гарантира от държавите, подписали договора. Лозанският мирен договор, подписан на 24 юли 1923 г. с посредничеството на Общността на народите, показва коренно различен подход. Неговата цел е да предотврати бъдещи конфликти чрез постигането на етнически чисто население. За решаване на малцинствените проблеми между Гърция и Турция, Договорът предвижда масови преселвания. Най-малко 1,5 милиона души са принудени да напуснат домовете си.
55. Победата на фашизма над демокрацията в Италия бележи повратна точка в следвоенния период. Проповядваният от Бенито Мусолини тоталитаризъм е привлекателен пример за крайно десните сили в други страни. Докато политическото и икономическото положение в западна и централна Европа се стабилизира през 20-те години на миналия век, много парламентарни демокрации в източната част на континента се провалят. Между Балтийско море, Черно море и Средиземно море се установяват авторитарни режими. Победените в Първата световна война, т.н. „have-nots“, се стремят към ревизия на Версайския договор. Същевременно победителите се опитват да стабилизират политическия ред в Европа.
56. Първата световна война кара страните да предприемат координирани действия за радикални промени в международната система. Пактът Бриан-Келог от 1928 г. представлява опит на държавническо равнище за поставяне на войната извън закона. В рамките на една година към пакта се присъединяват 54 държави. По протежение на бившите фронтови линии се обединяват обществени сили, като например Паневропейското движение, които се опитват да апелират за европейско чувство на отговорност и солидарност. Тези явления обаче се ограничават в рамките на европейския елит и не намират отзвук сред населението като цяло.

57. Икономическата криза, която през есента на 1929 г. тръгва от Съединените щати, оказва огромно влияние върху икономическото, политическото и социалното положение в Европа. Провалът на капитализма изглежда пълен и пазарът е дискредитиран като фактор на икономическата стабилност. Масовата безработица, социалният упадък и гладът отново нахлуват в живота на европейците. В тази привидно безизходна ситуация, радикалните алтернативи, както от дясно, така и от ляво, печелят много привърженици. Широки кръгове от европейското общество отписват демокрацията като форма на управление, която не може да реши проблемите на обществото и следователно е нежизнеспособна.
58. Триумфът на националсоциалистите, ръководени от Адолф Хитлер в германския райх се оказва съдбоносен за Европа. Идването на власт на нацистите на 30 януари 1933 г. е повратна точка в историята на Европа. Причините за издигането на Националсоциалистическата немска работническа партия (NSDAP) от незначителна отцепническа партия до най-голямата парламентарна група в германския Райхстаг могат да бъдат открити в много специфични събития в немската история, като най-важните от тях са болезненото поражение на страната в Първата световна война, силното влияние на международната икономическа криза и провалът на демократичните партии. Веднага след назначаването си на поста райхсканцлер, Хитлер започва процес на изкореняване на демокрацията като форма на управление в Германия. Следва бързо преминаване към авторитарна държава, основана на принципа на „фюрерството“ (вождизма), в която в крайна сметка важи единствено волята на Адолф Хитлер. Вътрешната консолидация на Третия райх завършва през лятото на 1934 г. Омразата, която националсоциалистите изпитват към евреите, става ясна още от самото начало и намира правен израз в Нюрнбергските закони за чистотата на расата, приети през 1935 г.
59. Един военен преврат, който започва през юли 1936 г. в испанския протекторат в Мароко, отбелязва началото на тригодишна гражданска война в Мароко, в която и двете страни проявяват крайна жестокост. Иберийският полуостров се превръща в изпитателен полигон на тоталитарните режими, докато основните демократични велики сили - Франция и Великобритания - обявяват неутралитет. Победата на Франсиско Франко през пролетта на 1939 г., която би била невъзможна без помощта на Германия и Италия, решава бъдещето на Испания като дясна диктатура, която продължава до смъртта на Франко през втората половина на седемдесетте години на миналия век.
60. Под прикритието на световните събития Хитлер успява да превъоръжи Германския райх. Хитлер непрекъснато провокира международни кризи; западните сили, и по-специално Великобритания, залагат на „политика на умиротворяването“ с цел инкорпориране на националсоциалистическа Германия в една мирна паневропейска политическа система. Тази политика на умиротворяването достига кулминационната си точка на Мюнхенската конференция в края на септември 1938 г., на която, водени от нежеланието си да започват война, британците и французите жертват демократичен съюзник на експанзионистичния натиск на Хитлер. Разделянето на Чехословакия по протежение на етнически граници е триумф за Адолф Хитлер в стремежа му да използва проблема с малцинствата като средство за постигане на политически цели. Самият Хитлер обаче разглежда Мюнхенското споразумение като сериозен провал, тъй като то предотвратява постигането на върховната му цел – започването на голяма война.

61. Адолф Хитлер успява да разпали Втората световна война едва след като на 23 август 1939 г. постига споразумение с най-големия си идеологичен враг, съветския диктатор Йосиф Сталин, за подписване на Пакт за ненападение между Германия и СССР. Двете тоталитарни диктатури се споразумяват освен това в секретен допълнителен протокол да разпределят сферите си на влияние в Централна и Източна Европа. Четвъртото деление на Полша, както и експанзията на СССР на запад, са важни клаузи на този допълнителен протокол.
62. На 1 септември 1939 г. с нападението на Вермахта над Полша започва Втората световна война. Два дни по-късно Великобритания и Франция обявяват война на нацистка Германия. В рамките на един месец полските въоръжени сили са разгромени. Встрани от военните действия се извършват огромни престъпления срещу полското цивилно население. Военното нашествие на Германия носи вече характерните черти на унищожителна война. На 17 септември 1939 г., спазвайки уговорката, Червената армия напада Източна Полша. В началото на октомври 1939 г. полската съпротива е сломена, страната е окупирана от две тоталитарни диктатури.
63. Докато на Запад до пролетта на 1940 г. се води „странна война“ („drôle de guerre“), Съветският съюз настъпва агресивно срещу съседните държави. По време на „зимната война“ през 1939-40 г. финландците успяват да се наложат с умение и с много жертви, но въпреки това са принудени да отстъпят големи територии на СССР. През лятото на 1940 г. трите балтийски държави са окупирани от Червената армия и анексирани от СССР като съветски републики.
64. След победата на Вермахта над Франция през май и юни 1940 г., Адолф Хитлер е в апогея на своята власт. Само Великобритания продължава борбата срещу диктатурата на националсоциализма под ръководството на новия министър-председател Уинстън Чърчил.
65. Още през лятото на 1940 г. се разработват първите германски планове за расова и унищожителна война срещу Съветския съюз, която започва на 22 юни 1941 г. Тази идеологическа война се води от двете страни с крайна бруталност и жестокост. Характерно за германската окупационна политика в Русия е презрението към човека. Зад фронтите линии от самото начало на германското военно настъпление се извършват зверства над цивилно население, преди всичко евреите са обект на систематично изстребване.
66. Скоро след нападението на Германия над Съветския съюз Великобритания сключва със СССР споразумение за сътрудничество и взаимопомощ, а САЩ влизат във войната едва след като Япония напада Пърл Харбър на 7 декември 1941 г. и Германия им обявява война на 11 декември 1941 г.
67. За много хора германската окупация на голяма част от Европа е свързана с травматизиращи преживявания. Във всички окупирани райони се надига съпротива срещу германското господство, като същевременно и колаборацията е явление, което се среща във всички окупирани държави.
68. Основна цел на политиката на националсоциализма е масовото унищожение на европейските евреи. Процесът на отнемане на правата им, гонението и последващото им избиване се извършва на много етапи и достига връхната си точка с концентрационните и унищожителните лагери. Националсоциалистите убиват близо шест милиона евреи.

Европа след Втората световна война

69. След настъпилния обрат в хода на военните действия, предизвикан от битката при Сталинград през зимата на 1942/43 г., воюващите държави, а също така и правителствата, намиращи се в изгнание, започват да разработват планове за времето след победата на Съюзниците. През тези години Лондон се превръща в транснационална лаборатория за идеи относно изграждането на бъдещето на Европа. Спомените от Първата световна война са живи. Двете основни цели на политиката на Съюзниците са пълното превземане на победения враг и унищожаване на така наречения германско-пруски милитаризъм. Бързо обаче се стига до извода, че целите на основните съюзници са почти несъвместими. Докато Съветският съюз не желае да се откаже от завоюваните в периода 1939 до 1941 г. територии, западните съюзници залагат на правото на самоопределение за засегнатите народи. Съдбата на Полша предизвиква бурни спорове, в които Сталин успява до голяма степен да се наложи. По решение на САЩ, Великобритания и Съветския съюз, взето на голямата военна конференция в началото на февруари 1945 г. в Ялта, границите на Полша се изместват на запад. Тя получава бивши германски територии, докато Съветския съюз анексира Източна Полша.
70. В Ялта „трите велики сили“ се споразумяват същевременно да учредят Обединените нации. Постоянните членове на Съвета за сигурност получават право на абсолютно вето. По този начин се гарантира, че световната организация не може да предприема действия срещу водещите велики сили с решения, взети с мнозинство. До края на конфликта между Изтока и Запада Обединените нации са арена на идеологическа конфронтация между двата блока.
71. Приемането на Всеобщата декларация за правата на човека на 10 декември 1948 г. е важен момент в борбата срещу потисничеството и расизма. Освен това правата на човека представляват фундамента, върху който ще се изгражда новата Европа.
72. Основната тежест в борбата срещу националсоциалистическа Германия изнася Червената армия. Още по времето на последните месеци на военни действия се оказва, че Сталин използва войските си, за да постави в държавите в Централна и Източна Европа комунистически управници, готови да му се подчиняват. Целта му е да създаде пояс от свои сателитни държави на запад. Така погледнато, победата над националсоциалистическа Германия, която формално се потвърждава с безусловната капитулация на Вермахта на 8, съответно 9 май 1945 г., получава двоен облик: Докато на Запад, там, където навлизат войските на западните съюзници, без съмнение може да се говори за ден на освобождението, положението в Централна и Източна Европа е съвсем различно. И тук победата над Германия се приема като освобождение, но това усещане се смесва със страх от нова диктатура.
73. С прекратяването на военните действия, които само в Европа вземат над 50 милиона човешки жертви, на европейския континент започва масово преселване. Най-голяма е групата от Германия - 12 до 14 милиона бежанци и изселници, най-вече от източните области на Германия. На Потсдамската конференция през юли и август 1945г. главните държави-победителки се споразумяват не само по отношение на преселването на населението, но и за бъдещето на Германия, която се разделя на четири окупационни зони. Още по време на конференцията обаче става ясно, че противоположните позиции на западните държави-победителки и

на СССР много често могат да се преодолеят само чрез приемането на формални компромиси.

74. В западните общества непосредствено след края на войната се забелязва изместване на ляво. Най-явният знак за това развитие е фактът, че победоносният министър-председател от времето на войната, Уинстън Чърчил, загубва изборите през юли 1945 г. На Потсдамската конференция той вече е заместен от своя наследник от Лейбъристката партия Клемент Атли. Въпреки тези размествания на политическата сцена, европейските колониални сили не се отказват от намерението си да си възвърнат контрола над своите територии в Африка и Азия, който в повечето случаи са загубили в резултат от войната. Така например в Холандска Индия или във Френски Индокитай бързо се стига до въоръжени конфликти, някои от които продължават през следващите две десетилетия.
75. Бившата столица на Райха, Берлин, и столицата на Австрия, Виена, са разделени на четири зони. Тези големи градове символизират началото на делението на континента. Берлин остава една от горещите точки на конфронтацията между великите сили. Въпреки това студената война не се разпалва в центъра на Европа, а в периферията ѝ. След първоначален период на въздържане, американската външна политика по времето на президента Хари С. Труман поема решителен курс на конфронтация със Съветския съюз. Ограничаването на съветската сфера на влияние, която в крайна сметка се основава на ядрената заплаха, остава постоянна цел на американската външна политика до края на конфликта между Изтока и Запада.
76. Докато Съветският съюз установява в държавите, попадащи в неговата сфера на влияние, правителства по сталински образец, западните сили залагат на демократизирането на Западна Германия. Разделителната линия между двете сфери на влияние преминава направо през Германия и разделя континента. Определението на Чърчил за „Желязна завеса“ (в реч от 5 март 1946 г.) описва характера на новата ситуация. Едва шест месеца по-късно в друга своя епохална реч (19 септември 1946 г.) Чърчил се застъпва за създаване на Обединени европейски щати. Тази визия за бъдещето обаче все още не довежда до конкретни резултати.
77. Въпреки това през следващите години се учредяват многобройни институции, които поддържат европейската идея. Нейни носители първоначално са някои християндемократи от буржоазен произход като Конрад Аденауер, Алчиде де Гаспери, Жан Моне, Роберт Шуман и Паул-Хенри Спаак.
78. По-важна за непосредственото бъдеще е американската Програма за възстановяване на Европа, която от средата на 1947 г. разкрива за европейските държави възможности за икономическо възстановяване. Същевременно, а това е и задължително условие, поставено от Вашингтон, от държавите-получателки се изисква да си сътрудничат. Много бързо се създава поредица от наднационални организации, които координират действията по възстановяването. Демокрация и пазарна икономика – това са отличителните черти на този период в западните държави.
79. В източната част на Европа положението е съвсем различно: под ръководството на СССР държавите между Балтийско и Черно море са подложени на усилено сталинизирание. Всяка съпротивата се сломява с брутално насилие, населението е подложено на произвол и терор от страна на тайната полиция. Много опозиционни лидери от Централна и Източна Европа, които изразяват несъгласие

с поетия курс, биват депортирани в съветски лагери (ГУЛАГ). Успоредно с това възстановителните действия в държавите от източния блок напредват, постепенно се преодоляват най-страшните последици от войната.

80. Съветският натиск отвън сплотява нациите на Запад. В Брюкселския договор от 17 март 1948 г. пет западноевропейски демократични държави се обединяват с цел да се отбраняват съвместно срещу евентуална агресия от Изток. По предложение на Великобритания Съединените щати и Канада също са поканени да се включат в отбранителния съюз. На 4 април 1949 г. във Вашингтон се подписва Северноатлантическият договор. Няколко европейски страни остават неутрални. НАТО представлява и до днес гръбнакът на европейската сигурност.
81. Три месеца преди това държавите от Западния съюз учредяват Съвета на Европа (28 януари 1949 г.), чиято цел е да поощрява сътрудничеството на държавите-членки в областта на икономическия и социалния прогрес. Още през август 1950 г. Съветът на Европа приема новосъздадената през май 1949 г. Федерална република Германия като асоцииран член. На 18 април 1951 г. се учредява Европейската общност за въглища и стомана. Тя представлява ядрото на европейското обединение и неутрализира традиционното съперничество между Франция и Германия в областта на тежката промишленост. След избухването на войната в Корея през юни 1950 г., в Западна Европа започва забележителен икономически растеж, който продължава, с различни темпове и особености за отделните страни, до 1973 г. Този икономически подем не само стабилизира западноевропейските общества, но и за първи път дава възможност на много европейци да инвестират в подобряване на начина си на живот. Масовото потребление се превръща в отличителна черта на западните индустриални общества.
82. Същевременно периодът на растеж осигурява средства за изграждане на система от държавни социални придобивки. С течение на десетилетията държавата на благоденствието се превръща в част от европейската идентичност. Тя е типично европейско постижение и води началото си от Скандинавските страни. Рекордното увеличение на раждаемостта след края на Втората световна война поставя нови изисквания към държавната инфраструктура. Необходимото разширяване на сектора на здравеопазването, както и на образователните системи променя облика на западноевропейските общества. Младежката култура се превръща в обществен феномен и е основен проводник на американизацията на западноевропейските общества.
83. Пъстрото многообразие в Западна Европа е в пълен контраст с развитието зад „Желязната завеса“. До смъртта на Сталин на 5 март 1953 г. натискът от страна на диктатора за унифициране не спира. Борбите за власт след смъртта на Сталин отслабват хватката на държавните органи. Кървавото потушаване на народното въстание в ГДР на 17 юни 1953 г. доказва, че властта в източния блок в крайна сметка се крепи на щиковете на Червената армия. Десталинизацията, която започва от февруари 1956 г. с поемането на властта от новия господар в Кремъл, Никита С. Хрущов, разклаща цялата съветска сфера на господство. Докато за кризата в Полша се намира политическо решение, унгарското народно въстание през ноември 1956 г. е потушено от Червената армия, хиляди унгарци умират, стотици хиляди бягат в изгнание.
84. През петдесетте години плановете икономики в Централна и Източна Европа все пак показват съвсем приличен растеж. Снабдяването на населението бавно се

подобрява. Въпреки това с течение на годините народните стопанства изостават все повече в конкуренцията си със Западна Европа. Само в една област – оръжейната – технологията в източния блок, и то предимно в самия СССР, е конкурентоспособна и отчасти водеща. Шоковата вълна след изстрелването на „Спутник“ на 4 октомври 1957 г., разклаща самоувереността на западния свят и дава на съветското ръководство основание за триумфиране.

85. Провалът на Великобритания и Франция в Суецката криза през есента на 1956 г. дава нов тласък на деколонизацията. В колониите освободителните движения прибягват до оръжие, за да разбият господството на „белия човек“. След като стават независими, много от новосъздадените държави вземат за пример Съветския съюз и предпочитат комунистическия път на модернизирание. В световен мащаб политическото влияние на европейските сили все повече отслабва.
86. Един от отговорите на тази загуба на влияние е решението за създаване на Европейската икономическа общност, която тържествено се учредява на 25 март 1957 г. в Рим. В организационно и правно отношение ЕИО е предшественик на днешния Европейски съюз. Идеята, която се крие зад ЕИО е държавите-членки да се обвържат така здраво една с друга, че да нямат възможност да водят войни помежду си. И действително характера на политиката между държавите-членки се променя. Въпреки продължаващите разногласията в някои чувствителни области на национално равнище, войната вече не представлява алтернатива.
87. Важен преломен момент в историята на студената война в Европа е издигането на Берлинската стена на 13 август 1961 г. Стената се превръща в символ на разделението на континента.
88. След стабилизирането в Европа, горещата точка на студената война се премества в Третия свят. Помирението между Франция и Федерална република Германия – постигнато от Шарл де Гол и Конрад Аденауер – е важна предпоставка за задълбочаването на европейската интеграция. Първоначално трите западни диктатури – в Испания, Португалия и Гърция, остават извън процеса на институционална интеграция.
89. През януари 1963 г. френският президент спира присъединяването на Великобритания към ЕИО. През шейсетте години политиката на де Гол води все по-често до тежки кризи в ЕИО. Въпреки това ЕИО успява да преодолее тези кризи. На 1 юли 1967 г. трите европейски общности се обединяват в Европейска общност (ЕО). Година по-късно влиза в сила митническият съюз на ЕО, който премахва вътрешните мита за занаятчийски изделия и промишлени стоки. Притегателната сила на ЕО нараства и повишава интереса на Великобритания за присъединяване, което формално се извършва на 1 януари 1973 г. Съвместно с Великобритания декларацията за присъединяване се подписва и от Дания, Ирландия и Норвегия. На референдум, проведен през септември 1972 г. обаче гражданите на Норвегия отхвърлят договора за присъединяване.
90. 1968 година бележи преломен момент в следвоенната история на Европа както на Запад, така и на Изток. В западните общества преди всичко младите хора се опълчват срещу установената система. Размириците, които във Франция почти прерастват във въстание, се подхранват от различни източници. Освен всичко друго, те са израз и на конфликта между поколенията и реакция срещу водената от Америка война във Виетнам. В този контекст като цяло се наблюдава възраждане на неомарксистката идеология.

91. Насилственото потушаване на Пражката пролет от войските на Варшавския договор през август 1968 г. е предвестник на по-нататъшното развитие в източния блок. Преди всичко сред интелектуалците започва процес на отрезвяване, съветският модел на комунизма изглежда не търпи реформи и идеологията му е закостеняла. Обявяването на доктрината на Брежнев потвърждава стремежите на СССР към неограничено господство.
92. В края на шейсетте години започва ера, доминирана от водещи личности от средите на социалдемократите. Вили Бранд в Германия, Бруно Крайски в Австрия и Олоф Палме в Швеция се застъпват за либерализация на вътрешната политика и за политика на разведряване в отношенията със Съветския съюз. Преди всичко германският федерален канцлер Бранд поставя ново начало в международните отношения със своята „нова източна политика“. Символичното му падане на колене през декември 1970 г. пред паметника, посветен на въстанието в еврейското гето във Варшава, става емблематично за времето. Тези усилия за разведряване, които достигат връхната си точка с подписването на Заключителния акт от Хелзинки на 1 август 1975 г., променят континента. За много съвременници Съветският съюз престава да представлява заплахата, а много държавници на Запад гледат на дисидентите, които се борят за свобода и човешки права в Източна Европа, по-скоро като на спънки в политиката на разведряване.
93. През седемдесетте години в обществото се утвърждава нов начин на живот, съпроводен от все-по-голямо благосъстояние и широко разпространение на личния автомобил. Започналата в предходното десетилетие промяна на ценностите обхваща голяма част от западноевропейските общества. Индивидуализмът и личностната реализация се превръщат във важен ориентир. Сексуалната разкрепостеност става символ на времето. Дългите коси и късите поли определят облика на големите европейски градове. Новата мода и новият начин на живот се прехвърлят и отвъд „Желязната завеса“.
94. Същевременно „петролна криза“ през 1973 г. слага край на дългата фаза на икономически подем в индустриалните държави. През седемдесетте години на миналия век Западна Европа преживява тежка икономическа криза (стагфлация), която се съпровожда от упадък на традиционни промишлени отрасли. Губещи в структурно отношение са минното дело и тежката промишленост. Цели области, например Северна Англия, Рурската област и Лотарингия, се превръщат в социални горещи точки с голям процент на безработица. Други области извличат печалба от прехвърлянето на тежестта върху третичния сектор и микроелектрониката. Секторът на услугите се развива много динамично.
95. Същевременно редица фактори, между които и докладите на Римския клуб, водят до промяна на мисленето в областта на икономическия растеж и екологичните последици от хищническата експлоатация на природата. В много западноевропейски държави възникват граждански инициативи, които се застъпват за чиста околна среда и един по-добър свят. В някои страни се стига до големи обществени вълнения. Учредяват се „зелени“ партии, които най-често произлизат от граждански инициативи и леви групировки.
96. Както структурните промени в западноевропейските икономики, така и екологичната им ориентация напълно подминават страните в съветската сфера на влияние. През седемдесетте години държавите зад „Желязната завеса“ изпускат окончателно възможността да достигнат Запада в технологично отношение. В

областта на компютърната технология на Запад развитието се ускорява със стремителни темпове.

97. Но все пак в средата на седемдесетте години тези процеси все още са неясни. Напротив: в Италия и Федерална република Германия крайно леви терористични групировки разклащат самите държавни устои. Борбата срещу тероризма с методите на правовата държава е голямо предизвикателство, което представлява тежко бреме за политическите системи.
98. В Южна Европа в средата на седемдесетте години започват демократични процеси на промяна. В Гърция през 1974 г. пада военната диктатура, в същата година рухва и португалската диктатура. Също както в Испания една година по-късно, диктатурите в тези две страни се заменят с парламентарни демокрации. През 1974 г. „Революцията на карамфилите“ в Португалия води до преустановяване на войните в Африка. От всички бивши европейски колониални държави Португалия последна предоставя независимост на своите колонии - Ангола и Мозамбик. След смъртта на диктатора Франко на 20 ноември 1975 г. мирният преход от диктатура към демокрация в Испания привлича световното внимание и оказва отражение върху събитията в държавите от източния блок в края на осемдесетте години.
99. Тези процеси на демократизация отварят пътя за бъдещото присъединяване на Испания и Португалия към ЕО, което се извършва на 1 януари 1986 г. Гърция става член на ЕО още на 1 януари 1981 г.
100. През 1979 г. за пръв път се провеждат избори за Европейския парламент, а първото му заседание е през юли 1979 г. Правата на Парламента, които първоначално са твърде ограничени, постепенно се разширяват.
101. В световната политика отношенията между Запада и Изтока рязко охладняват. Споровете около решението за модернизирание на военните сили на НАТО, взето на 12 декември 1979 г. в отговор на разполагането на съветски ракети СС-20, както и навлизането на съветските войски в Афганистан на Коледа през 1979 г. водят до ново изостряне на напрежението. На този фон затруднения в снабдяването със стоки от първа необходимост предизвикват вълна от стачки в Полша. Под ръководството на Лех Валенса за пръв път в източния блок независимият профсъюз „Солидарност“ се обявява открито срещу ръководството на комунистическата партия. Смелото начало, поставено в Гданск, получава духовна подкрепа от полския папа Йоан-Павел Втори, който е на този пост от 1978 г. Положението в Полша става все по-сериозно. Новото държавно и партийно ръководство вижда единствен изход във въвеждането на военно положение на 13 декември 1981 г.
102. Съзнателното форсиране на идеологическата конфронтация от американския президент Роналд Рейгън предизвиква голямо недоверие и силна съпротива от страна на СССР. Същевременно новата американска самоувереност поставя и НАТО на изпитание. Разполагането през 1983 г. на ракети със среден обсег на действие на НАТО води до непозната дотогава обществена мобилизация.
103. Същевременно става ясно, че в края на ерата на Брежнев СССР навлиза в период на дълбока стагнация, която следващите двама негови приемници не успяват да преодолеят. Едва с идването на власт на Михаил Горбачов през март 1985 г. се разкриват нови възможности. Гласност и перестройка се наричат новите цели на съветската политика. Обществените промени намират отзвук преди всичко в

онези части на Съветския съюз, които са извън границите на Русия. В държавите от източния блок отношенията между комунистическите партии и съответните народи също се променят. Като цяло се забелязва процес на ерозия на комунистическата воля за господство. Същевременно обаче опитите за спиране на икономическия упадък в държавите под съветско влияние остават безуспешни. Плановите икономики все по-трудно се справят с комплексните предизвикателства на модерния икономически живот. Аварията на ядрения реактор в Чернобил на 26 април 1986 г. взема не само многобройни жертви, но е и сигнал за изостаналостта на съветската технология.

104. През осемдесетте години събитията на запад рязко контрастират с развитието на източния блок. Въпреки някои първоначални трудности при приспособяването, секторът на услугите и микроелектрониката се превръщат в гарант за нова фаза на подем. Започва победоносният поход на персоналния компютър. В средата на осемдесетте години държавите-членки на ЕО се споразумяват за по-нататъшно изграждане на общите институции. В тези години се полагат основите за бъдещия Европейски съюз.
105. 1989 г. е епохална в европейската история. Падането на Берлинската стена на 9 ноември 1989 г. е събитие от световен мащаб и сигнал за бъдещето. Господството на СССР и на комунистическите партии завършва във всички страни без употребата на сила (с изключение на Румъния). Този така наречен процес на „революция“ променя трайно континента. Мирните движения и демонстрации принуждават комунистическите лидери да подадат оставка. За разлика от петдесетте и шейсетте години, СССР не се намесва. В повечето държави от източния блок преходът към демокрация се извършва чрез преговори. Новите държави се връщат отново в коловоза на своята национална история.
106. ГДР, която на 3 октомври 1990 г. се присъединява към Федерална република Германия, представлява специален случай. Присъединяването се извършва преди всичко с подкрепата на президента на САЩ Джордж Буш и на федералния канцлер Хелмут Кол. Събуждането на националното съзнание намира отзвук в самия Съветски съюз, който започва да се разпада. Бивши национални държави като Естония, Латвия и Литва се възстановяват и отново поемат по пътя на собствената си дългогодишна история. Червеното знаме се издига за последен път над Кремъл на 25 декември 1991 г. Русия, със значително по-малка територия, става правоприменик на Съветския съюз. Между 1990 и 1993 г. осем държави от Централна и Източна Европа стават членки на Съвета на Европа.
107. Възраждането на националната държава предизвиква обръкване сред някои кръгове на западноевропейската общественост. Започват да се поставят под въпрос залегналите в подписания през февруари 1992 г. Маастрихтски договор цели за развитие на Европейския съюз в бъдеще. Скоро става ясно, че при промените се условия създаването на европейска федерална държава е политически непостижимо. Същевременно Маастрихтският и особено Амстердамският договор въвеждат и разширяват възможностите на Европейския парламент да участва в европейския законодателен процес чрез процедурата за съвместно вземане на решение, което представлява стъпка към парламентаризирането на Европейския съюз.
108. След края на Студената война се появяват нови конфликти, в центъра на които стоят национални малцинства. Дългосрочните конфликти например в Северна Ирландия, в Страната на баските в Испания или в Корсика показват, че това е

проблем, характерен не само за Централна и Източна Европа. Бивша Чехословакия се разделя по мирен път на 1 януари 1993 г. на две държави, които сключват митнически съюз. Разпадането на Югославия обаче води не само до война на европейския континент, но и до неизброими човешки страдания. Във войните институционална Европа изиграва недостойна роля. Липсата на организация и военното безсилие допринасят за удължаване на военните конфликти. Едва след като Съединените американски щати поемат ръководната роля, се слага край на първата фаза на борбите (Дейтънско споразумение от 14 декември 1995 г.). До ден днешен европейски военни части контролират спазването на примирието в бивша Югославия.

109. Разширяването на ЕС набира скорост. На 1 януари 1995 г. се присъединяват Финландия, Австрия и Швеция. Разширяването на ЕС на изток се ускорява и формализира юридически през декември 1997 г. Междувременно се извършват многобройни промени: Второто Шенгенско споразумение от 26 март 1995 премахва проверките на физически лица на вътрешните граници на ЕС. Въвеждането на еврото като разплащателно средство в избрани държави на ЕС на 1 януари 2002 г. засилва взаимобвързаността на националните икономики. Същевременно се забелязва, че в много от страните, въвели новата валута, и преди всичко във Федерална република Германия, привързаността към националната валута е все още силна.
110. Атенатите в САЩ на 11 септември 2001 г. поставят началото на нова глава в световната политика. Терористичната заплаха, произтичаща от войнстващия ислям, засяга и Европа. Атенатите в Мадрид (11 март 2004 г.) и Лондон (7 юли 2005 г.) показват, че и Европа е в прицела на ислямските терористични организации. Войната срещу Ирак, водена от президента на САЩ, Джордж Буш, разединява континента. Докато например Франция и Федерална република Германия отказват да вземат активно участие в нея, Великобритания и Испания, а така също и държави от Източна и Централна Европа изпращат свои военни контингенти.
111. На 1 май 2004 г. се извършва най-голямото присъединяване в историята на ЕС. С десетте нови държави – Естония, Латвия, Литва, Малта, Полша, Словения, Словакия, Чешката република, Унгария и Кипър – броят на държавите-членки на ЕС нараства на 25. Окончателно е преодоляно разделението на континента. Присъединилите се държави принадлежат към нетните получатели и извличат многобройни ползи от ЕС.
112. На 1 януари 2007 г. се присъединяват и България и Румъния. В „старите“ държави от ЕС съществува широко разпространена съпротива срещу мащабното разширяване на изток. Противниците се страхуват от една страна от ренационализация на европейската политика, а от друга от „разводняване“ на равнището на интеграция. Същевременно перспективата за присъединяване към ЕС допринася за стабилизиране на трудния и изискващ издръжливост процес на промяна в съответните държави.

Въпроси към бъдеща Европа

113. Въпросът за бъдещето на Европейския съюз остава открит. Не съществува нито ясна цел по отношение на бъдещето, нито единство по въпроса за границите на ЕС. Целта на последната част на изложбата трябва да бъде повдигането на въпроси, които да покажат на посетителите, че съществуват различни възможности. Същевременно този подход позволява да се реагира бързо на всяко ново развитие.
114. Възможни въпроси към посетителите::
- Възможно ли е по-нататъшно „задълбочаване“ на ЕС? Как следва да се реагира на отхвърлянето на конституцията на ЕС на референдуми? Приемлив компромис ли е договорът от Лисабон?
  - Кога ще приключи разширяването на ЕС? Може ли Турция да стане пълноправен член на ЕС?
  - Как може да бъде преодолян дефицитът на демокрация в ЕС?
  - Защо ЕС не успява да предизвика истински ентузиазъм сред широката общественост на държавите-членки?
  - Как може ЕС да преодолее структурната си слабост във военен аспект, във външната политика като цяло?
  - Как трябва ЕС да реагира на демографските промени, засягащи всички държави-членки? Ефективно средство ли е насърчаването на имиграцията?
  - Необходимо ли е да се хармонизират различните традиции за създаване на европейски социален модел?
  - Как изглежда бъдещето на ЕС: федерация, конфедерация или федерална държава?

Заклучение

115. Експертната комисия предава тази основна концепция за Дом на европейската история на председателя на Европейския парламент.
116. След обсъждане от съответните компетентни органи и вземане на необходимите принципни политически решения е много важно назначаването на подходящо квалифициран работен екип. На него ще бъде възложено създаването на приетата институционална и тематична рамка. Експертната комисия препоръчва вземането на принципни политически решения за съставяне на съответните съпровождащи надзорни и научни съвети.

Членове на експертната комисия

Włodzimierz Borodziej (PL), професор по модерна история, Варшавски университет

Giorgio Cracco (IT), професор по църковна история, Университет на Торино

Michel Dumoulin (BE), професор по история, Лувенски католически университет в Лувен ла Ньов

Hans Walter Hütter (DE), професор по история, председател на Фондация Дом на историята на Федерална република Германия, Бон

Marie-Hélène Joly (FR), главен уредник, заместник директор, отговарящ за националната памет и наследство и архивите, Министерство на отбраната на Франция

Matti Klinge (FIN), професор емеритус по история на северните народи, Хелзински университет

Ronald de Leeuw (NL), професор, пенсиониран директор на музея Rijksmuseum, Амстердам

António Reis (PT), професор по история, Нов Лисабонски университет

Mária Schmidt (HU), директор на Дома на терора, Будапеща

